

УДК 94:[631.115.8:636.52/.58](045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.12>

Трояк Я.О.

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОЧАТОК ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «КООПТАХ»

Стаття присвячена Всеукраїнському кооперативному товариству по збуту і експорту продуктів птахівництва «Кооптах»

Автором також широко аналізується кропітка, повсякденна організаційно-виробнича робота різних ланок «Кооптаху», спрямована на інтенсифікацію всіх сторін селянського птахівництва: розвиток організаційної мережі спеціалізованих птахівничих товариств, піднесення рівня племінної роботи, створення сучасної мережі заготовок, зберігання та експорт птахівничої продукції. Спеціальна увага приділена розвитку зовнішньоекономічній діяльності «Кооптах».

Показано ефективні механізми побудови відрегульованої системи збору, переробки і зберігання продукції, що дозволяло максимально використовувати вигоди сезонної кон'юнктури, і в результаті чого «Кооптах» досягав значних успіхів у постачанні високоякісної продукції птахівництва не лише на внутрішні, а й на зарубіжні ринки. Зазначено, що саме вплив кооперативної роботи на покращення продукції птахівництва призвів до збільшення частки від її реалізації в бюджеті українського селянина. Це вело до охоплення птахівничою кооперацією все більшої кількості селянських господарств та розширення джерел грошових надходжень, саме про це дана стаття.

Всеукраїнське кооперативне товариство «Кооптах», виступало як найбільш потужна спеціальна птахівнича система не лише України, але і СРСП в цілому. Створення Всеукраїнського центру «Кооптах» було обумовлене тим величезним товарним потенціалом, яким володіло птахівництво. На початку 1920-х років воно, в основному, було натуральним, але при цьому мало чудові перспективи для подальшого розвитку, не в останній мірі, завдяки компактності і простоті зберігання продукції.

Кожен крок «Кооптаху» у зміцненні матеріально-технічної бази сприяв збільшенню випуску продукції. Відповідно, відбувалось якісне розширення сфер діяльності.

Ключові слова: Кооптах, Сільський господар, птахівництво, яєчний експорт, товарний потенціал, племрозплідник.

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням новоутвореного Всеукраїнського товариства «Кооптах», яке перейняло на себе всі види і обсяги роботи у сфері птахівництва по збільшенню обсягів виробництва, заготівлі і збуту продукції птахівництва. Важливим було і завдання уникнути шкідливого паралелізму та конкуренції в птахівничій роботі, які побутували через діяльність в цій сфері різних видів не лише сільськогосподарської, а й споживчої кооперації. Важливим видом діяльності «Кооптаху» стало також налагодження спільного виступу з продуктами птахівництва різних кооперативних організацій на закордонному ринку.

Птахівництво традиційно вважалося в Україні «другорядною галуззю» селян-

ського господарства, а перші місця по «престижу» займали рільництво і тваринництво. Поступове зменшення в наслідок приросту сільського населення землі, пересічного земельного наділу селянського двору, а отже виникнення аграрного перенаселення, поява більш, ніж півтора мільйона нових господарств привели до ряду негативних явищ, серед яких, наприклад, збитковість утримання робочої худоби при недостаній землезабезпеченості. Адже власники не лише більшості незаможних господарств, але і деякої частини середняцьких просто не мали змоги утримувати за цих умов робочу худобу.

За цих умов на селі постала нагальна проблема розвитку таких видів селянського господарства, які потребували не так, як

земельної площі, як затрат робочої сили. Чильне місце серед них займало і птахівництво. Дослідження всіх аспектів проблеми інтесифікації селянського птахівництва і є метою нашої публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корисними для дослідження даної проблематики є наукові напрацювання провідних українських дослідників, які в тій чи іншій мірі торкалися проблем, пов'язаних з організаційним становленням та розвитком виробничої діяльності всеукраїнського товариства «Кооптах» С. Кульчицького [1–2], В. Марочка [3] та А. Морозова [4–5], В. Лазуренка [6], К. Панченка [7–8], А. Лубчинського [9].

Теоретичним засадам діяльності, як кооперації в цілому, в умовах радянської дійсності доби НЕПу значну увагу приділяв С. Кульчицький. Він всебічно проаналізував широке поле адміністративно-правових чинників середини 20-х років, які, так чи інакше, впливали чи то на успіх чи навпаки утруднювали діяльність спеціалізованих мереж сільськогосподарської кооперації. Суто практичним проблемам кооперативної діяльності на селі приділяв увагу В. Марочко. Проблеми та розвиток господарського характеру, які змальовували всі аспекти виробничої діяльності всіх ланок мережі «Кооптах» приділяли увагу А. Лубчинський та В. Лазуренко.

Проблеми фінансово-економічного забезпечення діяльності спеціалізованої сільськогосподарської кооперації в добу НЕПу, в тому числі мережі «Кооптах», неодноразово висвітлював у своїх працях А. Морозов.

Регіональні аспекти діяльності птахівничої кооперації аналізував К. Панченко. Він, зокрема, показав, що в різних природно-кліматичних зонах України, як-то Степ, Полісся, Лісостеп, діяльність «Кооптаху» мала певні відмінності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкрити такі аспекти інтесифікації, як економічні, політичні, соціальні по створенню та розвитку нового товариства «Кооптах» в сільськогосподарській кооперації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретики, а, як правило, вони водночас були і практиками, кооперативного руху 1920-х рр. у своїх аналітичних матеріалах постійно звертали увагу на необхідність всебічно розвивати птахівничу кооперацію. Вони особливо наголошували на тому, що в Україні були дуже значні потенційні перспективи щодо розвитку саме птахівництва (дешеві кормами, земельні та демографічні

ресурси, природні умови, близькість до кордону), що мало неабияке значення для розвитку експорту. Вони пояснювали факт недостатньої уваги до цієї сфери лише неорганізованістю ринку та відсутністю у селянства достатніх знань сучасної зоотехніки вирощування продукції та збуту продуктів птахівництва. Відповідно, вони вважали, що чітко структурована, широко розгалужена система птахівничої кооперації швидко надолужить згаяне і ліквідує ці дефекти та прогалини [10, с. 82]. Слід відмітити, що саме продукція тваринництва і птахівництва давала можливість «триматися на плаву» багатьом незаможним господарствам, питома вага яких в загальній кількості селянських господарств в Україні була досить значною. Слід при цьому зазначити, що незаможні селянські господарства вже на середину 1924 р., завдяки спеціальним кооперативним програмам, які полегшували їм набуття повноправного членства, склали найбільшу частку кооперованого селянства. Так на 01.01.1924 р. їх кількість складала – 45%, а на 01.07.1924 р. – вже 58% [11, с. 7].

Власники селянських господарств часто шукали інших шляхів зростання доходності, серед яких було розведення худоби і птиці та переробка і збут продуктів птахівництва. В чисельних аналітичних матеріалах про роботу птахівничої кооперації, містяться твердження, що розвиток птахівництва в селянському господарстві не вимагає ні значних попередніх капітальних затрат, ні великих обігових коштів і, при належній організації його ведення, воно швидко стає вельми прибутковим. Це дає підстави вважати його найцікавішою галуззю для незаможницьких та середняцьких господарств [12, с. 221].

Яскравим показником великої зацікавленості українського селянства щодо всебічної участі в роботі спеціалізованої птахівничої кооперації є різнобічні статистичні дані. Так, наприклад, за попередніми даними на завершення 1927 календарного року товариств вище зазначеного типу планувалось організувати біля 50. Місця їх діяльності визначались районами найбільш інтенсивного розвитку птахівництва. Проте вже на середину 1927 р. активно функціонувало 120 таких товариств, а до середини 1928 р. їх кількість досягла – 170 [10, 83].

Динаміка зростання зацікавленості власників селянських господарств в роботі «Кооптаху», а отже і зростання його організаційної мережі добре видно із матеріалів наступної таблиці.

Водночас значно зросла також кількість членів-пайщиків «Кооптаху».

Таблиця 1

Динаміка збільшення спеціальних птахівничих товариств

Спец.мережа	01.10.1927	01.01.1928	За контр. цифр. на 01.01.1928	Прогнозовано на 01.01.1929
Кількість товариств 1-го ступеню	60	120	120	348
Членів	3360	7880	10080	124900
Спілок	3	6	6	12

[10, 83].

Таблиця 2

Динаміка зростання кількості пайщиків Всеукраїнського кооперативного товариства «Кооптах»

	на 1 жовтня 1925 р.	на 1 січня 1927 р.
Райспоживспілок	11	20
Сільськогосподарських спілок	17	15
Споживчих товариств	543	751
Сільськогосподарських товариств	283	413
Разом	854	1198

[13, 166], [14, 229], [10, 83].

Наведені в таблиці данні свідчать, що потяг до участі у дуже економічно привабливій роботі «Кооптаху» яскраво проявлявся на всіх рівнях мережі сільськогосподарської кооперації.

За сприяння організаційно-господарських та, за тогочасною лексикою, агрокультурних тобто, зоотехнічних заходів Всеукраїнського центру «Кооптах» у малоземельних округах, селянські господарства були найбільш зацікавлені в розвитку птахівництва. Теоретики і практики кооперативного руху 1920-х рр. вказували на те, що хоч птахівництво тривалий час було в Україні досить непомітною галуззю господарства, проте, як вони це аргументовано доводили, воно мало великі перспективи для того щоб посісти одне із чільних місць в сільському господарстві України.

І. Батюк у праці «Сільськогосподарська кооперація на Україні» (1925 р.) наводить дані щодо того, що кожне навіть найбідніше господарство мало декілька курей. Він зауважує, що навіть при мінімальному розрахунку споживання по 5 десятків яєць на кожного споживача в рік, то дрібне господарство України продукувало до 300 млн. яєць лише для власного вжитку. Чисельні статистичні матеріали з економіки сільського господарства 20-х років також достатньо повно демонструють те, що птахівництво незаперечно мало значний товарний потенціал і перспективи подальшого розвитку.

Виходячи з вище зазначеного, маємо констатувати, що всебічна інтенсифікація птахівництва мала добрі перспективи і могла при належній організаційно-економічній організації внести

дуже суттєвий внесок як в зростання питомої ваги сільськогосподарського виробництва в народному господарстві, так і зростанню товарності, а отже і прибутковості, власне, селянських господарств. Однак, для швидкого організаційно-господарського і соціально-економічного розвитку птахівництва «Кооптаху» потрібно було вирішити ряд важливих завдань. Насамперед, на початковому етапі необхідно було об'єднати в спеціалізованій кооперативній мережі як найбільшу кількість дворів, товариств і спілок, щоб належно використати хоча б той досвід і напрацювання, які були накопичені в цій галузі в довоєнний час.

Вже перші кроки діяльності «Кооптаху» протягом 1924/1925 господарського року продемонстрували реальні можливості і відкрили нові шляхи подальшого розвитку. В цьому контексті, насамперед, постало питання про розширення організаційної мережі і технічно-операційної основи птахівничої кооперації. Реалізація, бодай і неповна цих завдань показала наступне: якщо до організації Всеукраїнського центру спеціалізованої птахівничої кооперації «Кооптах» в 1923 р. було заготовлено 106 вагонів яєць, то вже за неповний 1924 р. заготовив «Кооптахом» було заготовлено 779 вагонів, а в 1925 р. – 1751 вагонів або майже 18% заготовив усього СРСР [15, с. 16]. Про зацікавленість селянства щодо участі в роботі птахівничої кооперації яскраво свідчить і те, що на 1 січня 1927 р. у виробничій роботі «Кооптаху», в тій чи іншій мірі, було задіяно вже біля 4000 осередків сільськогосподарської кооперації різних

видів. Тогочасні науковці та практики-організатори кооперативної роботи одноставно відзначали стабільний процес посилення «стихійного прагнення населення до організацій птахівничих товариств» [10, с. 83]. Водночас значно зростає також кількість членів-пайщиків «Кооптаху».

Структура системи «Кооптах» організувалася наступним чином. У першу чергу було розпочато формування велико-районних товариств навколо добре обладнаних, в тому числі льодовнями, складів товариства «Кооптах». Наступним кроком стала організація мережі в найбільших містах і промислових центрах України: як-то Харків, Київ, Одеса, Катеринослав. Потім увагу було приділено організації густої мережі дрібно-районних товариств сільського типу. Радіус дії таких товариств, як правило, сягав 5–6 км. [16, с. 6].

В січні 1929 р. на сторінках офіційного часопису сільськогосподарської кооперації України «Кооперована громада» було розміщено ухвалу «Кооптаху» щодо принципу організації птахівничого товариства. Район діяльності такого товариства окреслювався територією в 4–6 тис. дворів з загальною кількістю птиці 40–60 тис. несушок, що давало змогу товариству заготувати мінімум 10–12 вагонів яєць [17, с. 45]. Для розуміння ваговитості цієї роботи зазначимо, що один вагон вмщував в середньому 1000 ящиків, в кожному з якого було 1.440 яєць. Середня ціна ящика яєць становила на внутрішньому українському ринку майже – 47 крб. Враховуючи ж те, що «Кооптах» працював в основному на експорт, збував свою продукцію за кордоном до то ж, як правило, в осінньо-зимовий період, то ціна ящика проданого піднімалась не менш, ніж втричі [18, с. 50].

Висновки. Відмічаючи високу організаційно-господарську ефективність діяльності Всеукраїнського кооперативного товариства зі збуту й експорту продуктів

птахівництва «Кооптах» в інтенсифікації птахівництва, все ж маємо зауважити, що в її роботі існували і недоліки. Ряд з них відзначавсь у відчитих Всеукраїнської спілки сільськогосподарсько-кредитної та кустарно-промислової і промислово-кредитної кооперації «Сільський господар». Спеціалісти «Сільського господаря» відзначали серед основних недоліків організації яєчно-птахівничого ринку такі як: відсталість техніки організації птахівництва в селянському господарстві, що, відповідно, звужувала товарні ресурси птахівничої продукції; недостатність мережі переробних підприємств та пунктів зберігання продукції (холодильники, пункти консервації вапном, склепи, потужності по переробці відходів, тощо); значна питома вага приватної заготівлі; недостатня технічна база по зберігання продукції на ринках реалізації, що підсилює вагу роздрібного продажу приватникам; наявність конкуренції на ринках заготівлі поміж Кооптахом та змішаними акційними товариствами тощо [19, с. 26]. Слід, однак, підкреслити, що незважаючи на ці та інші недоліки, вже протягом 1926–1927 календарних років Всеукраїнське кооперативне товариство зі збуту й експорту продуктів птахівництва «Кооптах», виступало як найбільш потужна спеціальна птахівнича система не лише України, але і СРСР в цілому. Вона постійно збільшувала обсяги своєї роботи й питому вагу серед інших заготовачів [19, с. 26].

Отже, маємо належні підстави відзначити, що Всеукраїнським центром спеціалізованої птахівничої кооперації «Кооптах» було створено надійні організаційні, соціально-економічні та господарські засади програми розвитку птахівництва в Україні, які активно і стабільно втілювались в практику сільськогосподарського виробництва.

Список літератури:

1. Кульчицький С.В. Теоретичні аспекти нової економічної політики. *Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.)* / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ, 2000. С. 3–15.
2. Кульчицький С.В. Непівська концепція «кооперативного соціалізму». *Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.)* / відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ, 2000. С. 85–114.
3. Марочко В.І. Сільськогосподарська кооперація в роки непу: особливості становлення та функціонування. *Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921–1928 рр.)* / відп. ред. С.В. Кульчицький. Київ, 2000. С. 115–141.
4. Морозов А.Г. Відбудова сільського господарства. *Історія українського селянства. Нариси: У 2-х т.* Київ: Наукова думка, 2006. Т. 2. С. 26–44.

5. Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. С. 275.
6. Лазуренко В.М. Роль сільськогосподарської кооперації у виробничому забезпеченні селянських господарств України (1922–1928 рр.). *Чорноморський літопис*. 2011. Вип. 3. С. 27–31.
7. Панченко К. Організація збуту продуктів птахівництва. Харків: Всеукр. кооп.-видав. торговельн. союз, 1924. С.61.
8. Панченко К. Птахівнича кооперація. *Селянка України*. 1926. № 7. С. 14–15.
9. Лубчинський А.А. *Форми господарювання українського селянства в 20-і рр. ХХ ст. Вісник Кам'янець-Подільського університету імені І. Огієнка. Історичні науки*. 2015. № 1. С. 122–128.
10. Селівонів П. Підсумки роботи птахівничої кооперації України за 1927 рік. *Українське скотарство*. 1928. № 8-9 (серпень-вересень). С. 82–86.
11. Батюк І. Робота сільськогосподарської кооперації на Україні в 1924 р. *Земельник: місячник*. 1925. №2 (лютий). С. 4–12.
12. Матеріали про роботу «Кооптах 1927-1928 рр. (01.07.1927 – 01.10.1928 р.)». *ЦДАВО України*. Ф. 308. Оп. 1. Спр. 212. 321 арк.
13. Доповідна записка народного комісара зовнішньої і внутрішньої торгівлі УСРР до Української економічної наради» (01.06.1926 р.). *ЦДАВО України*. Ф.290. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 166–172.
14. Романюк І.М., Романюк Б.І. Господарська діяльність спеціалізованого Всеукраїнського кооперативного товариства «Кооптах» у середині 20-х рр. ХХ ст. *Український селянин*. 2010. Випуск 12. С. 228–230.
15. Тертус О. Птахівничо-збутова робота української кооперації. *Сільський господар*. 1926. № 20-21. С. 16–18.
16. Відчит за 1927 рік Всеукраїнського кооперативного товариства по збуту і експорту продуктів птахівництва «Кооптах». Харків: Сільський господар, 1928. С.108.
17. Ухвала «Кооптах» про принцип організації птахівничого товариства. *Кооперована громада*. 1929. № 6. С. 45.
18. Раціоналізація мережі. *Коопероване село*. 1927. № 2-3. С. 50.
19. Відчит Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» за 1926–27 операційний рік (1 жовтня 1926 р. – 1 жовтня 1927 р.). Харків: Сільський господар, 1928. С. 68.

Troyak Ya. ORGANIZATIONAL ESTABLISHMENT AND START OF PRODUCTION ACTIVITIES OF ALL-UKRAINIAN COMPANY «KOOPTAKH»

The article is devoted to the All-Ukrainian cooperative society for the sale and export of poultry products «Kooptakh».

The author also extensively analyzes the painstaking, day-to-day organizational and production work of various sections of the «Kooptakh», aimed at the intensification of all aspects of peasant poultry farming: development of the organizational network of specialized poultry societies, raising the level of tribal work, creation of a modern network of blanks, storage and export of poultry products. Special attention is paid to the development of foreign economic activity of «Kooptakh».

Effective mechanisms for building a regulated collection system are shown, processing and storage of products, which made it possible to make the most of the benefits of the seasonal conjuncture, and as a result, «Kooptakh» achieved considerable success in supplying high-quality poultry products not only to domestic, but also to foreign markets. It was noted that it was the influence of cooperative work on the improvement of poultry products that led to an increase in the share of its implementation in the budget of the Ukrainian peasant.

This led to the poultry cooperative covering more and more peasant farms and the expansion of sources of income, which is what this article is about. The All-Ukrainian Cooperative Society «Kooptakh» acted as the most powerful special poultry system not only in Ukraine, but also in the USSR as a whole. The creation of the All-Ukrainian Center «Kooptakh» was due to the enormous commercial potential possessed by poultry farming. At the beginning of the 1920s, it was mainly natural, but at the same time it had excellent prospects for further development, not least due to the compactness and ease of storage of products.

Each step of the «Kooptakh» in strengthening the material and technical base contributed to the increase in production. Accordingly, there was a qualitative expansion of the spheres of activity.

Key words: Kooptakh, Village owner, poultry breeding, egg export, market potential, stud farm.